

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1

Aralık/December 2021

ISSN 2792-0194

Cumhuriyet Türkiye'sinde Melek İnancı Hakkında Yapılan Çalışmalar

Studies on Angels in Republican Period of Turkey

Atike KARDAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı
Ankara, Türkiye

atikekardas@gmail.com ORCID: 0000-0001-5824-6917

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 15 Kasım / November 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 20 Kasım / November 2021

Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık / December 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 179-210.

Cumhuriyet Türkiye'sinde Melek İnancı Hakkında Yapılan Çalışmalar*

Özet

İlâhi kaynaklı bütün dinler meleklerin varlığını kabul etmekte ve iman akidesi saymaktadırlar. Melekler ilâhi vahye muhatap olmaları ve Allah-Peygamber-insan arasındaki en güçlü iletişim unsuru olmaları bakımından önemlidir. Ayrıca Kur'ân bütüncül bir yaklaşımla sadece duyu yoluyla bilinen varlıklar değil melek, cin ve şeytan gibi duyu ötesi varlıkları da konu edinmektedir. Bundan dolayı bilim dünyasında bu konuda pek çok kitap, tez ve makale hazırlanmıştır. Konu, içerik ve metod olarak farklı olsa da, çalışma konularının belirlenmesinde literatür çalışması oldukça önemlidir. Bu nedenle Türkiye'de melekleri konu edinen çalışmaların tespit edilmesi önem arz etmektedir. Makalede, ilgili çalışmalar özet/sentez içeren bir yapıda eleştirel değerlendirme becerisi ile ele alınmaktadır. Böylece çalışmaların kuvvetli ve zayıf yönleri sunularak, literatürde tartışmalı olan eksik noktaların tespit edilmesiyle ileriye yönelik araştırma gereksinimi olan alanlar ortaya çıkarılmaktadır. Çalışma sadece tezleri değil makaleler, kitaplar ve sempozyum bildirilerini Kelâm alanı ile sınırlı tutmayarak diğer disiplinlerde de incelenmesini hedeflemektedir. Ancak İslâm Mezhepler Tarihi, Kelâm bilim dalı ile alan ve konu bakımından bağlantılı olduğu için bu ana bilim dalındaki çalışmalara yer verilmemektedir. Bu makale, Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra Yüksek İslâm Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmesi (1982) ve Kelâm bilim dalında çalışmaların yapılmasından 2021 yılına kadar olan çalışmaları kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Melek İnancı, Kelâm İlmi, Cumhuriyet Dönemi

Studies On Angels In Republican Period Of Turkey

Abstract

All divine religions accept the existence of angels and deem aqidah of faith. Angels are important in that they to be in touch of divine revelation and are the most powerful communication elements between God-prophet-human. In addition, with a holistic approach, the Qur'an deals not only with beings known through the senses, but also with extrasensory beings such as angels, jinns and devils. Therefore, many books, theses and articles have been prepared in the scientific world on this subject. Although it is different in terms of subject, content and method, literature study is very important in determining the study subjects. That's why, it is important to identify studies on angels in Turkey.

In article, related studies are handled in a structure that includes a summary/synthesis with critical evaluation skills. In this way, by presenting the strengths and weaknesses of the studies, the areas that need future research are revealed by identifying the missing points that are controversial in the literature. The study aims to examine not only

* Makalenin her aşamasında verdiği öneri, destek ve yardımları ile Osman Demir'e; makale başlığı belirlemede yardımlarını esirgemeyen Abdullah Demir'e; makaleye eleştirel bakış açısı ile yaklaşan ve teklifleriyle katkı sağlayan GAB Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi hakemlerine, makalenin son haline getirilmesinde ve yayınlanmasında emeği geçen dergi çalışanlarına teşekkür ederim.

theses but also articles, books and symposium reports in other disciplines by not limiting them to the field of Kalam. However, studies in this department aren't be included because of History of Islamic Sects is related to the science of Kalam in terms of field and subject. This article covers the studies from the declare of the Republic (1923) to the transformation of High Islamic Institutes into Theology Faculties (1982) and the studies from the beginning of the studies in the science of kalam until 2021.

Keywords: Angel Belief, Science of Kalam, Republican Period,

Giriş

İslam dinine göre imanın altı esasından ikincisi meleklerle imandır. Allah ile Peygamber arasında ilâhi vahyi taşımaları bakımından meleklerle iman peygamberlere imandan önce gelmektedir. Gaybî ve ruhanî varlıklar olan melekler hakkında bilgi ise ancak vahiy yoluyla elde edilir. Nitekim onların nasıl bir yaratılışa sahip oldukları, çeşitleri, özellikleri, görevleri gibi pek çok husus merak edilmektedir. Bundan dolayı İslâm Kelâmında meleklerle ilgili müstakil çalışmalar görülmekle beraber konu Hristiyanlıkta olduğu gibi (angeloji) ayrı bir bilim dalı olarak incelenmemektedir. Kelâmcılar melekleri sistematik kelâm konularından olan mesâilin içerisinde sem'iyât başlığı altında ele almaktadır. Kâinat var olduğundan beri meleklerin dünya hayatında var olduğu bilinmektedir. Böylelikle gerek İslâm'da gerek diğer ilâhi kaynaklı dinlerde meleklerin insanlar gibi gerçek mevcudiyetinin bulunup bulunmadığına, mahiyetlerine dair açıklama yapılmaktadır.

Meleklerle ilgili Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Bu makalede sadece Türkçe literatürden yola çıkılarak, meleklerle ilgili hangi başlıklar üzerinde yoğunlaşıldığı, hangi başlıklar altında hangi konuların ele alındığı ve bu başlıkların ortak ve ayrılan yönlerinin ne oldukları hususunda bir sonuca varılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda öncelikle 1980-2021 arasındaki bilimsel faaliyetler kronolojik sıra içerisinde; yüksek lisans ve doktora tezi, makale, sempozyum bildirisi ve kitap olarak listelenecektir. Böylece literatürde yer alan tartışmalı ve eksik noktalar belirtilerek, ileriye yönelik araştırma gereksinimi olan alanlar ortaya çıkarılması planlanmaktadır. Çalışmanın özellikle 1980-2021 tarihleri ile sınırlandırılması, meleklerle ilgili yapılan ilk çalışmanın 1989 tarihinde olması sebebiyledir. Bu makalede öncelikle Kelâm alanında meleklerle ilgili hazırlanan tezler değerlendirilecektir.¹ Bunun yanında farklı dallar-

¹ Meleklerle ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri ile kitap ve makalelerin incelenmesi önemlidir. İçerik farklı olsa da benzer bir araştırmayı yürüten incelemeler için bk. Ahmet Ak, "Mâturîdî

da yapılan tez ve makaleler de incelenecektir. Farklı yazım türlerine ait eserlerin tespitinde ise İSAM Kütüphanesi ile Ulusal Tez Tarama sayfası, Dergi Park platformundan ve Google Akademik sayfasından istifade edilecektir.

1. Meleklerle ilgili Yapılan Çalışmalara ve Tarihi Seyrine Genel Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte 1924'te Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi açılmış, bir süre sonra 1933'te kapatılmıştır. 1950'li yılına gelindiğinde İlahiyat Fakülteleri ve Yüksek İslâm Enstitüleri açılmaya başlanmıştır. Ancak resmi din eğitime ara verilmesi ve okulların kapatılmasından dolayı 1933 ve 1949 yılları arasında entelektüel bir ilgi ve destek isteyen Kelâm ilminden söz etmek mümkün gözükmemektedir. 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Burada Kelâm derslerinin işlenmeye başlamasıyla beraber bu alandan ilk akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.² Kelâm dersi bünyesinde yapılan ve fakülte kayıtlarına geçen ilk tez, Lütfi Doğan'ın Hilmi Ziya Ülken'in danışmanlığında hazırladığı ve 1960 yılında tamamladığı *Ahmed b. Muhammed b. Furaki'ye Kadar Eş'arî Ekolü ve en-Nizam fi Usulî'd-din Kitabı* adlı doktora çalışmasıdır.³ Nitekim YÖK'ün "Ulusal Tez Merkezi" bölümü ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) internet sayfasında yer alan "İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu" verilerine göre akademik anlamdaki çalışmalar genellikle 1960'lı yıllarda başlamaktadır.⁴

Cumhuriyet Türkiye'si verilerine bakıldığında meleklerle ilgili ilk çalışmaya 1979 yılında Lütfullah Cebeci tarafından yapılan "Kur'an-ı Kerim ve Tefsirlerine Göre Melekler" adlı seminerde rastlanılmaktadır. Ardından meleklerle ilgili ikinci çalışma ise yine Cebeci tarafından 1989 yılında

ve Mâturidilik ile İlgili Türkçe Akademik Çalışmaların Değerlendirilmesi", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018). Ayrıca bu yazıda ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Bkz. Ramazan Biçer, "Türkiye'de Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmaları", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2012); Ramazan Biçer, "Türkiye'de Yapılan Kelâm Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016); Mustafa Selim Yılmaz, "Türkiye'de Kelâm İlimine Dair Sempozyumlar: Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016).

² Çağfer Karadaş, "Günümüz Türkiye'sinde Kelam İlimi", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 129-151.

³ Rabiye Çetin, "Kuruluşundan Günümüze Türkiye'nin Kelâm Birikimi: Ankara İlahiyat Örneği", *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 18/2 (2020), 397-431.

⁴ Biçer, "Türkiye'de Yapılan Kelâm Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme", 317.

yazılan *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Melekler*⁵ adlı kitaptır. Türkiye'de Cumhuriyet sonrası günümüze kadar meleklerle dair toplam on beş eser yazılmıştır. Bu eserlerin içerisinde tezden kitaplaşanlar da vardır. Buna ilk olarak Ali Erbaş tarafından 1993 yılında Marmara Üniversitesinde hazırlanan *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*⁶ adlı doktora tezinin 2012 yılında *Melekler Âlemi: İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*⁷ adlı kitap olarak yayınlanması; ikinci olarak da 2000 yılında Çukurova Üniversitesinde Ali Çolak tarafından çalışılan *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*⁸ adlı yüksek lisans tezinin, 2012 yılında *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*⁹ adlı kitap olarak basılması örnek gösterilmektedir.

Ayrıca bu on beş kitap içerisinde meleklerle dair üslûp ve içerik bakımından bilimsel araştırma yöntemleri dikkate alınmaksızın hazırlanan çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan bazıları akademisyenler tarafından bilimsel içerik ve üslûp kullanmadan hazırlanmıştır. Örnek olarak Süleyman Ateş tarafından yazılan *İnsan ve İnsaniüstü: Ruh, Melek, Cin, İnsan* kitabı gösterilebilir. Diğerleri ise akademisyen olmayan yazarlar tarafından yine bu üslûba dikkat etmeden hazırlanmıştır. Mehmet Şeker tarafından yazılan *Melekler ve Cinler* ile Özkan Öze tarafından kaleme alınan *Melekleri Merak Ediyorum* kitapları gösterilebilir. Bunlar haricinde akademik üslûp ve içerik kullanarak hazırlanan kitaplarda mevcuttur.

Meleklerle ilgili yapılan ilk tez 1990 yılında Bursa Uludağ Üniversitesinde Adnan Ayaz tarafından hazırlanan *Farâbî'nin, Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü*¹⁰ adlı yüksek lisans tezidir. 1993 yılında Marmara Üniversitesinde Ali Erbaş tarafından hazırlanan *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*¹¹ doktora tezi ise bu alanda yapılan ilk teze örnek gösterilmektedir. Türkiye'de Ulusal Tez Tarama verilerine bakıldığında, şimdiye kadar meleklerle ilgili toplam yirmi altı tezin hazırlandığı tespit edilmiştir. Bunlardan yukarıda giriş bölümünde ifade edildiği gibi, Temel İslam Bilimleri içerisinde farklı ana bilim dallarında da çalışıldığı görülmüştür. Bu veriler incelendiğinde

⁵ Lütfullah Cebeci, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Melekler* (Kayseri: İstışare Yayınevi, 1989).

⁶ Ali Erbaş, *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

⁷ Ali Erbaş, *Melekler Âlemi: İlahi Dinlerde Melek İnanıcı* (İstanbul: BSR Yayın Grubu, 2012).

⁸ Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

⁹ Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* (Ankara: Afşar Matbaası, 2012).

¹⁰ Adnan Ayaz, *Farâbî'nin Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990).

¹¹ Erbaş, *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*.

Kelâm Ana bilim dalında meleklerle ilgili üç tez hazırlandığı tespit edilmiştir. Bunlar; 1991 yılında Nuri Kamalı tarafından hazırlanan *İslam İnançına Göre Melek*¹² adlı yüksek lisans tezi, 2016 yılında Ahmet Gürbüz'ün hazırladığı *Mâtürîdî'nin Melek, Cin ve Şeytan Anlayışı*¹³ adlı yüksek lisans tezi ve Zeynep Öztürk tarafından çalışılan *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı*¹⁴ adlı yüksek lisans tezidir.

Meleklerle ilgili ilk makale çalışması Durmuş Özbek tarafından 1990 yılında "Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri"¹⁵ adı ile yayınlanmıştır. Dergi Park'ın son kayıtlarına göre Türkiye'de bugüne kadar toplam kırk makale hazırlandığı tespit edilmiştir.

Meleklerle ilgili bildiri örneği olarak da, 2001 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi'nin ev sahipliğinde *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu* adıyla gerçekleşen sempozyumda, Musa Koçar tarafından sunulan "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi"¹⁶ başlıklı bildiri örnek olarak gösterilmektedir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu bildiri, meleklerle ilgili hazırlanan tek bildiri olarak görünmektedir.

2. Kelâm Alanında Yapılan Tezler ve Değerlendirilmesi

Melekler, kelâm ilminin makâsıdını oluşturan mesâilin içerisinde yer almaktadır. Kelâm ilminin mesâîli İslâmî İlimlerin tedvini sırasında Allah'ın zâtı, ona ait isim, sıfat ve fiiller şeklinde belirlenmiştir. Daha sonra Allah merkezli inanç sisteminin daha iyi anlaşılması için öldükten sonra dirilme ve nübüvvet konuları işlenmiştir. Örneğin, Selef âlimleri tarafından, Hz. Peygamber (s.a.v) ve onun getirdiği kitaba imanın bir gereği olarak Kur'ân'da geçen melek, cin, şeytan gibi gaybî varlıklara merak duyulmuştur. Kısaca kelâmın tedvin döneminde gaybî temellendirme gayreti gösterilmiştir. Müteahhîr döneme gelindiğinde ise, "gayb âlemi" söylemi "mevcûd" üzerinden değerlendirilmiştir. Varlık, yoğun olarak kadîm; hâdis, vacip ve mümkün kapsamında ifade edilmiştir. Bir önceki döneme

¹² Nuri Kamalı, *İslam İnançına Göre Melek* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991).

¹³ Ahmet Gürbüz, *Mâtürîdî'nin Melek Cin ve Şeytan Anlayışı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁴ Zeynep Öztürk, *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁵ Durmuş Özbek, "Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1990).

¹⁶ Musa Koçar, "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu* (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001).

göre, melek, cin, şeytan ve ruh konularının önem kazanması “mevcûd” kapsamında değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Müttekaddîm dönemde ise bunların keyfiyeti ve neliği üzerinde durulmuştur. Varlık ve melek konusu, mütehayyiz (yer kaplayan) ve gayri mütehayyiz (yer kaplamayan) gibi konular çerçevesinde ele alınmıştır.

Yeni İlmi Kelâm dönemine geldiğinde ise, varlığın her türlü metafizik değeri inkâr edilerek varlık tamamen maddeye indirgenmiştir. Bu dönemde duyular ötesi her şeyi inkâr eden Materyalizm ve Pozitivizm’e karşı Allah’ın varlığını, bizzat tabiat kanunlarının zorunsuzluğunu ve mucizelerin imkânını ispat tartışmaları üzerinden bir metafizik varlık alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Modern Bilimin verilerinden de istifade edilerek bu cephe teyit edilmeye, Allah, ruh, melek, cin ve şeytan gibi Kur’ân’da zikredilen gaybî varlıklara inanmaya uygun bir zemin oluşturulmaya gayret gösterilmiştir.¹⁷ Özetle melekler konusu İslâmî ilimlerin tedvininden itibaren Kelâmın tüm döneminde var olmuş ve incelenmiştir.

“Ulusal Tez Merkezi” bölümü ile “İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu” verilerine göre, 1960’lı yıllardan günümüze kadar yapılan akademik çalışmalara bakıldığında Kelâm ana bilim dalında meleklerle ilgili üç yüksek lisans tezi tespit edilmiştir. Bunlar; Nuri Kamalı tarafından 1991 yılında çalışılan *İslam İnançına Göre Melek*, Ahmet Gürbüz tarafından 2016 yılında çalışılan *Mâtürîdî’nin Melek, Cin ve Şeytan Anlayışı* ve Zeynep Öztürk tarafından 2019 yılında hazırlanan *Fahreddin Râzî’nin Melek Anlayışı* adlı tezlerdir. Bu tezler ve değerlendirmeleri sırasıyla aşağıda verilmiştir:

1. Nuri Kamalı tarafından 1991’de Kelâm ana bilim dalında hazırlanan *İslam İnançına Göre Melek* adlı yüksek lisans tezi, Kelâm alanında yapılan ilk tez olması bakımından önemlidir. Bu çalışmada meleklerin varlığı, varlıklarının ispatlanması, mahiyetleri, nasıl varlıklar oldukları, vazifeleri, çeşitleri gibi meleklerle ilgili pek çok konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de Kur’ân ve hadis kaynaklarından yararlanılmakla beraber İslâm Felsefesi âlimlerinin ve günümüz âlimlerinin görüşlerinden de faydalanılmıştır. Tez konu başlığı olarak da sınırlandırılarak özellikle İslâm İnançında meleklerin nasıl konumlandırıldığından bahsetmektedir.¹⁸

2. Ahmet Gürbüz tarafından 2016 yılında Kelâm Ana bilim dalında ha-

¹⁷ İlyas Çelebi, “Ortaya Çıkışından Günümüze Kelam İlminde ‘Konu Problemi’”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2005), 5-35.

¹⁸ Kamalı, *İslam İnançına Göre Melek*.

zırlanan *Mâtürîdî'nin Melek, Cin ve Şeytan Anlayışı* adlı yüksek lisan tezi Kelâm alanında çalışılan ikinci tezdır. Bu tezde Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserleri dikkate alınarak onun melek, cin ve şeytana dair görüşleri ele alınmaya çalışılmaktadır. Tezin birinci bölümü meleklerle ayrılmış olup, meleklerin nasıl varlıklar olduğu, özellikleri, kısımları, görevlerinin neler olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde ise, cin ve şeytana dair konular ele alınmıştır.¹⁹

3. Zeynep Öztürk tarafından 2019 yılında Kelâm Ana bilim dalında hazırlanan *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı* adlı yüksek lisans tezi 1990 yılından günümüz itibarıyla düşünüldüğünde Kelâm alanında meleklerle ilgili çalışılan son tezdır. Bu tezde melekler Fahreddîn er-Râzî'nin düşünce sistemine göre ele alınmıştır. Öncelikle “melek kavramı” ve “meleklerin varlığı” konuları işlenmiştir. Ardından “Râzî'nin melek anlayışı”, “meleklerin vasıfları, meleklerin çeşitleri ve görevleri, sorumluluk yönünden melekler, meleklerin efdaliyeti ve İblis'in meleklerle ilişkisi” başlığı altında incelenmiştir. Son olarak ise, Râzî, Felsefecilerin, Yahudilerin ve müşriklerin melek anlayışını eleştirmektedir. Bu şekilde Râzî'nin meleklerle ilgili anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.²⁰

Yapılan bu üç tez başlığına bakıldığında çalışmaların, “İslam İnancı”, “Mâtürîdî” ve “Fahreddin er-Razi” gibi belli bir dini görüş çerçevesinde veya şahıs üzerinde derinleşerek sınırlandırılmaya gidildiği görülmektedir.

Çalışmalarda kullanılan ortak işleyiş metotları, “nitel araştırma”, “literatür taraması”, “doküman incelemesi” ve özellikle Gürbüz ve Öztürk'ün tezlerinde “şahıs üzerine derinleşme” metotları ile ele alındığı belirtilmektedir.

Yapılan tez çalışmaları incelendiğinde ortak yedi başlık altında meleklerin ele alındığı görülmektedir. Bu ortak başlıklar; “melek kavramı”, “meleklerin varlığı”, “meleklerin mahiyeti (özellikleri)”, “meleklerin görevleri”, “meleklerin çeşitleri”, “insan-melek arasındaki ilişki”, “melek-insan arasındaki efdaliyet meselesi”dir.

Yapılan tezlerde meleklerle ilgili, meleklerle imanun İslâm ve diğer dinlerdeki önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca gayb âleminin varlıkları olarak adlandırdığımız meleklerin ispatı yine bu tezlerde çalışılan konulardan birisidir. Meleklerle iman ve meleklerin varlığı o ka-

¹⁹ Gürbüz, *Mâtürîdî'nin Melek Cin ve Şeytan Anlayışı*, 9-48.

²⁰ Öztürk, *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı*.

dar önemli ki edebiyat, sanat şiir gibi pek dala da yansımıştır. Meleklerin Allah-Peygamber arasındaki elçi görevi ve ilâhi vahye muhatap olmaları bakımından meleklerin tanımı, mahiyeti, çeşitleri, özellikleri, görevleri nedir? gibi konular ile melekler anlatılmaya ve tanıtılmaya çalışılmış. Bu bağlamda meleklerle ilgili, meleklerin masumiyeti, akıllı şuur sahibi olmaları, meleklerin yardımı gibi pek çok konu ispatlanmaya çalışılmıştır.

Meleklerle ilgili hangi başlık yeterince çalışılmış; hakkında yeterli bilgi verilmiş, hangi başlıkta hâlâ söylenecek şeyler vardır meselesinde, melek kavramı ve diğer dinlerde melek inancı başlıkları doygunluk noktasındadır. Bütün tezlerde bahsedilen melek kavramı ve diğer dinlerde melek inancı hakkındaki bilgiler aynı kaynakların sadece farklı yorumlanış biçimleridir.

Meleklerin varlığı naklî delillerle sabit olmakla birlikte ispatı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Buna göre meleklerin naklî delillerle varlığı ispatlandığı gibi akli delillerle ispatlanabileceği ileri sürülmektedir. Bundan dolayı meleklerle ilgili görüşleri çalışılmayan bir âlimin varlıkları hakkındaki fikirleri onların ispatı bakımından yeni bir yaklaşım getirebilmektedir.

İslâm dini açısından meleklerin varlığı konusunda görüş birliği olmasına rağmen duyu ötesi varlıklar olduğu için mahiyetleri hakkında ihtilaflar mevcuttur. Müslümanların çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre melekler, gökte bulun çeşitli şekillere giren maddi varlıklardır. İslâm Filozofları ise meleklerin ne boyutlu ne de cisim oldukları görüşünü benimsemektedir. Onların soyut cevherler olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda meleklerin varlıkları, yaratılmaları gibi mahiyetlerine dair farklı görüşler naslar ışığında ele alınmaktadır. Meleklerin mahiyeti, Kelâmcılar ve İslâm Filozoflarınca tartışılarak işlenmiştir.²¹

Meleklerle ilgili en çok işlenen konulardan biri de meleklerin peygamberlere ve mü'minlere yardımının nasıl olduğuna dair ihtilaflardır. Meleklerin yardımını içeren çeşitli ayetler ışığında bu yardımın mahiyeti konusundaki görüşler ortaya konulmaktadır.

Melek-insan arasındaki efdaliyet mevzusu bir bakıma meleklerde akıl, irade, meleklerin masumiyeti gibi konularla da bağdaştırılır. Nitekim âlimlerin de burada kendi düşünce sistemlerine göre görüşleri mevcuttur. Bu efdaliyet ile ilgili yeni şeyler söylenebilir, nokta konulmuş değildir.

²¹ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982), 1/53.

Hârût ve Mârût kıssası yeterince aydınlatılmayan başlıklar arasındadır. Meleklerin çalışıldığı diğer alanlarda konuya girişten önce İslâm öncesi toplumlarda melek inancına değinilirken kelim alanında yapılan tezlerde bu başlığa değinilmediği dikkat çekicidir.

Bu tezlerde, meleklerin varlığı, mahiyeti, çeşitleri, görevleri meleklerin mü'minlere yardım etmesi, melek-insan arasındaki efdaliyet gibi başlıklar doygunluk noktasına ulaşırken; melek-insan arasındaki ilişki, meleklerin lânet etmesi, meleklerin sorumluluğu gibi konular üzerinde yoğunlaşılabilir.

Bu üç çalışmanın ortak özelliği, melekleri varlık hiyerarşisinde konumlandırmak, tanımlamak mahiyetleri hakkındaki bilgi vermektir. Ayrılan yönleri ise, konuların sınırına göre şahıs üzerinde veya belirli bir din üzerinde yoğunlaşma olduğu için aynı başlık altında farklı görüşlere rastlanabilmektedir.

2.1. Diğer Alanlarda Meleklerle İlgili Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

“Ulusal Tez Merkezi” bölümü ile “İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu” verileri incelendiğinde meleklerle ilgili Kelâm alanı başta olmak üzere diğer bilim dallarında da meleklerin çalışıldığı tespit edilmektedir. Bu başlık altında, Cumhuriyet Türkiye’inde meleklerle ilgili bütün alanlarda hazırlanmış tezler kronolojik sıra dikkate alınarak aşağıda maddeler halinde listelenecektir.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri:

1. Adnan Ayaz tarafından 1990 yılında Felsefe Ana bilim dalında *Farabî'nin, Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü* adıyla hazırlanan yüksek lisans tezinde; Farabî'nin doğrudan melek, âhiret gibi kavramlardan bahsetmediğine fakat sembolik olarak işaretlerinden meleklerin anlaşıldığına, Farabî'nin melekleri nasıl tanımladığına ve onun meleklerin nasıl kavranabileceğine dair görüşlerine değinilmektedir.²²

2. Ali Erbaş tarafından 1993 yılında Dinler Tarihi bilim dalında hazırlanan *İlahi Dinlerde Melek İnancı* adlı doktora tezi, meleklerle ilgili yapılan ilk tezdur. Bu tezde, ilâhi kaynaklı dinlerde (İslâm, Yahudilik ve Hristiyanlık) melek algısı; meleklerin varlığı, özellikleri, görevleri gibi konu başlıklarıyla dinler tarihi odaklı ele alınmıştır.²³

²² Ayaz, *Fârâbî'nin Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü*, 40-41.

²³ Erbaş, *İlahi Dinlerde Melek İnancı*.

3. Ali Çolak tarafından 2000 yılında Hadis ana bilim dalında hazırlanan *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* adlı yüksek lisans tezinde, Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'i dikkate alarak öncelikle İslâm öncesi bazı dinlerde meleklerle değinmiştir. Daha sonraki bölümde ise meleklerin tanımını yaparak nasıl varlıklar olduğu, çeşitleri, görevlerinden bahsetmiştir. Son bölümde ise karşılaştırma yaparak çalışmayı sonlandırmıştır.²⁴

4. P. Sema Kedici tarafından 2000 yılında Resim-İş Eğitimi Ana bilim dalında hazırlanan *Türk Sanatında Melek Tasvirleri (Sanat Eğitiminde Bir Uygulama Modeli)* adlı yüksek lisans tezin veri tabanı üzerinden erişimi sağlanamamaktadır.²⁵

5. Gülçin Pehlivan tarafından 2005 yılında Sanat Tarihi Ana bilim dalından hazırlanan *Kappadokia Kaya Kiliselerindeki Melek Tasvirleri* adlı yüksek lisans tezinde, İslâm'da ve diğer dinlerde melek inancından bahsedilmiştir. Özellikle melekler, varlık olarak ele alınmış ve kişilerde onların nasıl tasvir edildiği; duvar resimleri, kompozisyon, ikonografi, resim programı, resim programına temel olan kaynaklar ve üslûp açısından değerlendirilmiştir.²⁶

6. Bekir Tatlı tarafından 2005 yılında Hadis Ana bilim dalında hazırlanan *Hadis Tekniği Açısında Cibrîl Hadîsî ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* adlı doktora tezi, Cibrîl hadisinden kast edilenin ne olduğu, Cibrîl'in diğer melekler arasındaki konumundan bahsederek Kutsal Kitaplarda Cibrîl'in nitelikleri anlatarak görevlerinden bahsetmiştir. Daha sonra Cibrîl hadisinin farklı rivâyetlerine değinerek bu rivâyetler arasında değerlendirme yaparak çalışmayı sonlandırmıştır.²⁷

7. Esra Semiz tarafından 2010 yılında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitim Ana bilim dalında hazırlanan *İlköğretim 7. Sınıf Müfredatındaki (2007) "Melek ve Ahiret İnanıcı Ünitesinin İşleniş"* adlı yüksek lisans tezi, varlıklar âleminden bahsederek meleklerle iman, meleklerin özellikleri, görevleri, meleklerle imanın faydaları gibi konuların doğrudan öğrenciye bilgi aktarmak yerine çoklu zekâ yöntemi gibi ekinliklerle nasıl işlendiğini tablolarla ve görsel verilerle anlatmıştır.²⁸

²⁴ Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*.

²⁵ P. Sema Kedici, *Türk Sanatında Melek Tasvirleri (Sanat Eğitiminde Bir Uygulama Modeli)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

²⁶ Gülçin Pehlivan, *Kappadokia Kaya Kliselerindeki Melek Tasvirleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

²⁷ Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısında Cibrîl Hadîsî ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

²⁸ Esra Semiz, *İlköğretim 7. Sınıf Müfredatındaki (2007) "Melek ve Ahiret İnanıcı" Ünitesinin İşleniş*

8. Işıl Özalan Sarioğlu tarafından yine 2010 yılında Sanat Tarihi Ana bilim dalında hazırlanan *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri* adlı yüksek lisans tezinde, öncelikle çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde melek inancı ortaya konulmuştur. Ardından melek figürlerinin Hıristiyan tasvir sanatına nasıl yansıdığı “Baş Melek Tasvirleri”, “Havariler ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler” gibi sınıflandırma yaparak bu tasvirlerde meleklerin neyi tanımladığı başlıklar altında ele alınmaktadır.²⁹

9. Fazilet Kahraman tarafından 2012 yılında İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitim Ana bilim dalında hazırlanan *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinde Allah, Melek, Cennet ve Cehennem Kavramlarını Anlama Düzeyi (Ahmetli Gazi İlköğretim Okulu Örneği)* adlı yüksek lisans tezi, Zihinsel işlem yapma yeteneği henüz gelişmemiş öğrencilerin soyut kavramları nasıl tasavvur ettiklerinden yola çıkarak “Allah, melek, cennet ve cehennem” gibi kavramların tahlili üzerinde durmuştur. Ardından öğrencilere; “Sence melekler neye benziyor, melekler ne iş yapar, herkesin bir meleği var mı, varsa ne işe yarar, melekleri görebilir miyiz ve neden görürüz ya da göremeyiz, meleklerle ilgili bilgileri nereden öğrendin?” gibi sorular sorulmuş ve toplanan veriler analitik bir şekilde ortaya konulmuştur.³⁰

10. Hasan Kurt tarafından 2014 yılında Temel İslam Bilimleri Ana bilim dalında hazırlanan *Kur’an’da ve Kitab-ı Mukaddes’te Melek Kavramı* adlı yüksek lisans tezi, öncelikle Kur’an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes’ten yola çıkarak melek kavramının etimolojik tahlilini yapmıştır. Daha sonra Kur’an ve Kitab-ı Mukaddes’ten meleklerle ilgili tespit edilen konular, “Meleklerin nitelikleri, Meleklerin görevleri, Meleklerin çeşitleri” gibi başlıklarda tespit edilen benzerlikler ve farklılıkları ortaya konularak bir değerlendirilme yoluna gidilmiştir.³¹

11. Ayla Pakyüz tarafından 2015 yılında Türk Sanatı Ana bilim dalında hazırlanan *Osmanlı Minyatüründe Melek İmgesi (16. yüzyıl Sonuna Kadar Melek Figürüne İkonografik Bir Bakış Denemesi)* adlı yüksek lisans tezi, melek imgesine ikonografik açıdan bakmaktadır. Ayrıca yazma eserlerde ve farklı kaynaklarda anlatılan peygamber ve diğer kıssalarda yapılan tas-

(Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 83-120.

²⁹ Işıl Özalan Sarioğlu, *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

³⁰ Fazilet Kahraman, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinde Allah, Melek, Cennet ve Cehennem Kavramlarını Anlama Düzeyi (Ahmet Gazi İlköğretim Okulu)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 43-55.

³¹ Hasan Kurt, *Kur’an’da ve Kitab-ı Mukaddes’te Melek Kavramı* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

virlerden Osmanlı toplumunun meleklerle ilgili düşüncesi betimlenmeye çalışılmış ve meleklerin nasıl sunulduğu irdelenmiştir. Bu yapılırken de mitoloji, pagan kültürler ve tek tanrılı dinlerle karşılıklı etkileşimlerine de değinerek melek imgesine dair genel bir görüş ortaya konulmaya çalışılmıştır.³²

12. İbrahim Halil Karakeçi tarafından 2015 yılında Tefsir Ana bilim dalında hazırlanan *Tefsir Kaynaklarında Hârût-Mârût'la İlgili Yer Alan Rivâyetlerin Tahlili* adlı doktora tezinin birinci bölümünde “Hârût ve Mârût kıssası” Kur’ân eksenli incelemeye tabi tutarak tahlil edilmiştir. Tezin ikinci bölümünde, Hârût ve Mârût’a ayırarak yer yer “İslâm öncesi dinlerde Hârût ve Mârût, Hârût ve Mârût kimdir/nedir” gibi konular aydınlatılmaya çalışılırken zaman zaman da “Hârût ve Mârût’un melek olup olmadığı, “Meleklerin masumiyeti”, Kur’ân’a göre meleklerin masumiyeti” gibi tartışmalı konular da ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise “Hârût ve Mârût” ile ilgili rivâyetlere yer verilerek konu geniş yelpaze de incelenmiştir.³³

13. Ali Cahit Selvi tarafından 2017 yılında İslam Tarihi ve Sanatları Ana bilim dalı/Türk İslam Edebiyatı bilim dalında hazırlanan *Türk İslâm Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Divânları)* adlı yüksek lisans tezi, öncelikle İslâm dini ve diğer dinlerdeki melek kavramı ve melek inancına kısaca değinmiştir. Burada dört büyük melek ve diğer melekler de ele alınmaktadır. Daha sonra melek kavramının edebiyata nasıl girdiği, Edebiyatta melek konusunun nasıl işlendiği bu kavramın Edebiyata hangi unsurlarla yansiyarak zenginlik kattığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.³⁴

14. Mehmet Bal tarafından 2017 yılında olarak İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitim Ana bilim dalında hazırlanan *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan “Melek ve Ahiret İnancı” Adlı Ünitenin Kazanımlarını, Elde Etme Düzeyleri ile Korkuları ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* adlı yüksek lisans tezinde, melek ve ahiret üniteleri işlenirken öğrencilerin korku ve kaygılarını etkileyip etkilemediği, etkiledi ise onların ünite başarı düzeylerinin korku ve kaygıları arasında nasıl bir ilişki olduğu, etkilemediyse nedenleriyle tespit

³² Ayla Pakyüz, *Osmanlı Minyatüründe Melek İmgesi (16. yüzyıl Sonuna Kadar Melek Figürüne İkonografik Bir Bakış Denemesi)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

³³ İbrahim Halil Karakeçi, *Tefsir Kaynaklarında Hârût-Mârût'la İlgili Yer Alan Rivâyetlerin Tahlili* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 20-82.

³⁴ Ali Cahit Selvi, *Türk İslâm Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Divânları)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

edilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken de tablolardan ve sayısal verilerden yararlanılarak yapılmıştır.³⁵

15. Şuayip Karataş tarafından 2018 yılında Temel İslam Bilimleri Ana bilim dalında hazırlanan *Kur'ân'ın Konusu Olan Melekler* adlı doktora tezinde, meleklerin varlık olarak Kur'ân bağlamında nasıl ele alındığı ortaya konmaktadır. Öncelikle melek kavramının kökeni ve anlamlarının diğer dillerdeki karşılıkları ele alınmış ve bu kavramın Kur'ân'da nasıl işlendiğine değinilmiştir. Ardından meleklerin mahiyetlerine dair verdiği bilgilerden onların "yaratıldıkları madde", "yaratılma zamanları", "kanatları" gibi pek çok özellikleri âyetler ve çeşitli rivâyetler bağlamında değerlendirilmiştir. Diğer bölümlerde ise, meleklerin görevleri işlenmiş ve son olarak da inanç bağlamında meleklerin Kur'ân'ın ilk muhataplarının zihin dünyasından yola çıkarak yanlış melek algısının nasıl dönüştüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.³⁶

16. Ezgi Temekoğlu tarafından 2018 yılında Sanat Tarihi Ana bilim dalında hazırlanan *İstanbul Topkapı Sarayı İle Türk ve İslam Eserlerinin Müzesi'nde Bulunan Siyer-i Nebi Yazmalarına Ait Minyatürlerdeki Melek Tasvirleri* adlı yüksek lisans tezinde, İstanbul Topkapı Sarayı özelinde melek tasvirleri ve melek figürleri incelenmektedir.³⁷

17. Cem Yüksel tarafından 2018 yılında Sanat Tarihi Ana bilim dalında hazırlanan *İslam Tasvirlerinden Örneklerle Melek İkonografisi (XII.-XV. Yüzyıl)* adlı yüksek lisans tezi, İslâmiyet öncesi ilâhi dinlerde melek tasvirlerini açılayarak karşılaştırmış ve İslâm sanatında farklı malzemelerde ve İslâm el yazmalarında melek figürlerini ele alıp incelemektedir.³⁸

18. Adnan Güneş tarafından 2019 yılında Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim dalında hazırlanan *Zerdüştilikte Melek İnancı* adlı yüksek lisans tezi, Zerdüştiliğe göre "meleklerin nasıl varlıklar olduğu, özellikleri" gibi konuları en erken dönem Zerdüşti kutsal metin olan *Avesta* bağlamında

³⁵ Mehmet Bal, *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan "Melek ve Ahiret İnancı" Adlı Ünitenin Kazanımlarını, Elde Etme Düzeyleri ile Korkuları ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

³⁶ Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olan Melekler*.

³⁷ Ezgi Temekoğlu, *İstanbul Topkapı Sarayı İle Türk ve İslam Eserlerinin Müzesi'nde Bulunan Siyer-i Nebi Yazmalarına Ait Minyatürlerdeki Melek Tasvirleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

³⁸ Cem Yüksel, *İslam Tasvirlerinden Örneklerle Melek İkonografisi (X.II.-XV. Yüzyıl)* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

incelemektedir. Öncesinde ise melek kavramı, Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm'da melek inancına değinilmiştir.³⁹

19. Zafer Keleş tarafından 2019 yılında Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında hazırlanan *Yahudilikte Melek İnancı* adlı yüksek lisans tezinin birinci bölümünde “Yahudilik öncesi melek inancı ve melek kavramı” ele alınmaktadır, ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise “meleklerin sayısı, tasnifi, Yahudilikte meleklerin özellikleri ve görevleri” gibi pek çok konu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.⁴⁰

20. Mine Budak tarafından 2019 yılında Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim dalında hazırlanan *Kur'an-ı Kerim'de Geçen Harut Marut Kıssasının Sihir ve Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinde, Hârût ve Mârût kıssasının geçtiği âyetlerin ikaz ve nasihat yönünden insanı düşünmeye sevk eden önemli bir mesaj olmasından hareketle böyle bir çalışma yapılması gerekli görmüştür. Bölümlerde Hârût ve Mârût kıssası hakkında kısaca bilgi verilerek ana konu olan Hârût-Mârût, melek gibi kavramlar hakkında bilgi verilmiş ve Hârût-Mârût'un masumiyeti, kim oldukları gibi konular çerçevesinde aydınlatılmaya çalışılmıştır.⁴¹

21. Mahmut Bingül tarafından 2019 yılında Hadis bilim dalında hazırlanan *Hâdisler Bağlamında Hz Peygamber İle Cebrâil Arasındaki Birliktelik* adlı yüksek lisans tezinde, Cebrâil'in nitelikleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de öncelikle melek kavramından kast edilen mana ve dini inanışlardaki konumuna değinilerek, İslâm inancında melekler ve Cebrail hakkındaki, özellikle peygamber arasındaki münasebeti “Hz. Peygamber'le Cebrail'in birlikteliği bağlamındaki tartışmalar” başlığı altında ilgili konular çerçevesinde irdelenmiştir.⁴²

22. Haydar Güngör tarafından 2019 yılında Hadis Bilim Dalında hazırlanan *Hadislerde Cibril* adlı doktora tezi, Cibril'in Hadislerde nasıl yer aldığı, nasıl anlatıldığı, görülmesi gibi mahiyetine dair pek çok konuyu

³⁹ Adnan Gümüş, *Zerdüştilikte Melek İnancı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴⁰ Zafer Keleş, *Yahudilik'te Melek İnancı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴¹ Mine Budak, *Kur'an-ı Kerim'de Geçen Harut Marut Kıssasının Sihir ve Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Değerlendirilmesi* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴² Mahmut Bingül, *Hâdisler Bağlamında Hz Peygamber İle Cebrâil Arasındaki Birliktelik* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

aydınlatmaya çalışmaktadır Ayrıca Kutsal Kitaplarda Cibrîl'in nasıl yer aldığı da işlenen konular arasındadır.⁴³

23. Merve Beyza Şeyran tarafından 2020 Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim dalında hazırlanan *Klasik Türk Şiirinde Melek Düşüncesi* adlı yılında yüksek lisans tezi, öncelikle İslâm öncesi dinlerde melek anlayışlarına değinmiştir. Ardından melek kavramı, mahiyeti, özellikleri, çeşitleri, görevleri gibi pek çok konu başlığı altında Klasik Türk Şiirine meleklerin nasıl yansıdığı bu konular altında ortaya konmaya çalışılmıştır.⁴⁴

3. Meleklerle İlgili Hazırlanan Makaleler

1. Meleklerle ilgili ilk makale Durmuş Özbek tarafından 1990 yılında “Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikler” adı ile hazırlanmıştır. Bu makalede, üç semavi kitapta meleklerle dair hususlar özetle cümleler halinde ifade edilmektedir.⁴⁵

2. Ali Erbaş tarafından 1996 yılında hazırlanan “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri” isimli makalede, eski kültürlerde, Uzak Doğu dinlerinde ve ilahi kaynaklı dinlerde melek inancı ele alınıp mukayesesi yapılmaktadır.⁴⁶

3. Durmuş Özbek tarafından 1998 yılında çevrilen Muhammed Kanbur el-Antâkî'nin “Melek ve Cin Risalesi” isimli makalesi, melek ve cinlerle ilgili aşırılıklar ve Hârût ve Mârût kıssası hakkında söylenenleri eleştirmek için kaleme alınmıştır.⁴⁷

5. Hasan Keskin tarafından 2002 yılında çalışılan “Kur'an'da Meleklerin Hz. Ademe Secdesinin Yorumu” adlı makalede, meleklerin Hz. Âdem'e secdesi müfessirler tarafından lügat ve terim anlamlarıyla ele alınırken bahsedilen secdenin özellikle mahiyet bakımından; “yüceltme, selamla” gibi anlamları öne çıkarılmaktadır.⁴⁸

6. Fuat Aydın tarafından 2003 yılında hazırlanan “Nâmûs/Nomos

⁴³ Haydar Güngör, *Hadislerde Cibril* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

⁴⁴ Merve Beyza Şeyran, *Klasik Türk Şiirinde Melek Düşüncesi* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁴⁵ Özbek, “Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri”.

⁴⁶ Ali Erbaş, “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996).

⁴⁷ Muhammed Kanbûr el-Antâkî, “Melek ve Cin Risalesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8, çev. Durmuş Özbek (Eylül 1998).

⁴⁸ Hasan Keskin, “Kur'an'da Meleklerin Hz. Adem'e Secdesinin Yorumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002).

Cebrâil mi Tevrat mı? “Bed’ül-vahy” adlı makale, nâmûs kavramından kast edilenin ne olduğunu Dinler Tarihinin verileri ışığında ele almaktadır.⁴⁹

7. Enver Bayram tarafından 2003 yılında hazırlanan “Kur’ân’da Cebrail” isimli makale, Kur’ân’da dört büyük melekten biri olan Cebrâil’i; isimleri bakımından, vahiy meleği olarak, temessül ve fazileti açısından Kur’ân bağlamında işlemektedir.⁵⁰

8. Ömer Çelik tarafından 2005 yılında kaleme alınan “Kur’an-ı Kerim’e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere Hususi ve Bütün Müminlere Umumi Yardımları” isimli makale, Kur’ân-ı Kerim ve Hadislerle bakıldığında meleklerin her peygamber ile irtibatlı olduğu ve müminlere yardım ettiğini birçok konu başlığında ortaya koymaktadır.⁵¹

9. Zekeriya Pak tarafından 2007 yılında yayınlanan “İnsanın Yeryüzündeki Varlığına Meleklerin İlk Tepkisi (Bakara 2/30’daki İfade Üslubu İle İlgili Farklı Bir Yorum Denemesi)” adlı makale, kıssalara tarihî olmaktan çıkarıp onu güncele taşıyarak ilgili ayeti tarihte sınırlı olmaktan çıkarıp günümüze yansıyan yüzü ile mesaj yüklü bir meseleye dönüştürerek farklı bir yorum ve yaklaşım çerçevesinde edebî üslûp ile yazılmıştır.⁵²

10. Murat Serdar tarafından 2008 yılında çalışılan “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail İsrail, Azrail)” isimli makale, dört büyük meleğin bilgisinin kutsal kitaplarda nasıl işlendiği ve bunların bilgisine mütevatir kaynaklardan nasıl ulaşılabileceği mevzusuna dikkat çekmiştir.⁵³

11. Enbiya Yıldırım tarafından 2009 yılında hazırlanan “Hz. Musa’nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivayetin Tahlili-” adlı makalesi, Hz. Mûsâ’nın ölüm meleğini tokatlayarak gözünü çıkardığına dair rivayetin metin açısından incelenmesine yöneliktir.⁵⁴

12. Murat Serdar tarafından 2009 yılında hazırlanan “Hıristiyanlıkta

⁴⁹ Fuat Aydın, “Nâmûs/Nomos Cebrâil mi Tevrat mı?: ‘Bed’ül-vahy’ Hadisindeki Nâmûs Kavramı Üzerine”, *Divân İlmî Araştırmalar* 2/15 (2003).

⁵⁰ Enver Bayram, “Kur’ân’da Cebrâil (A.s)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Mayıs 2003)

⁵¹ Ömer Çelik, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere, Hususi Bütün Mü’minlere Umûmî Yardımları”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005).

⁵² Zekeriya Pak, “İnsanın Yeryüzündeki Varlığına Meleklerin İlk Tepkisi (Bakara 2/30’daki İfade Üslubu İle İlgili Farklı Bir Yorum Denemesi)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Mayıs 2007).

⁵³ Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008).

⁵⁴ Enbiya Yıldırım, “Hz. Musa’nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivayetin Tahlili-”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Aralık 2009).

ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları" isimli makalede, Hıristiyanlık ve İslâm akidesinde melek inancı karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek benzerlik ve farklılık arz eden yönleri ortaya konulmaktadır.⁵⁵

14. Mehmet Azimli tarafından 2010 yılında yayınlanan "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardım Meselesi" isimli makalede, meleklerin Bedir ve Hendek savaşında meleklerin Müslümanlara yardım ettiği meselesi aktarılan rivayetlerle tarihsel bağlamda incelenmektedir.⁵⁶

15. Bekir Tatlı tarafında 2010 yılında hazırlanan "Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine -Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirisi-" adlı makale, Cibril Hadisi'nin uydurma olduğu yönündeki iddialara ve tutarsızlıklara bir cevap olarak kaleme alınmıştır.⁵⁷

16. İsrail Balcı tarafından 2010 yılında çalışılan "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım" adlı makalede, Kur'an ayetlerine yansıyan yönüyle meleklerin savaşlarda Müslümanlara yardım ettiğinden bahsedilmiştir. Bahsedilen bu ilâhi yardımın, boyutları, olabilirliği, Kur'an'ın koyduğu esaslar çerçevesinde işlenmektedir.⁵⁸

17. Ali Çolak tarafından 2012 yılında hazırlanan "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri" isimli makalede, toplumda melek inancı ile oluşmuş yanlış inanç ve bilgilerden dolayı öncelikle melek konusu üzerinde durulmuş ve meleklerin çeşitleri, görevlerinden bahsedildikten sonra meleklerle ilgili diğer bazı konuların Kur'an ve Hadis'e dayandırılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁹

18. Mustafa Hocaoğlu tarafından 2012 yılında hazırlanan "Hz. Peygamber'e Meleklerin Yardımı Hususunda Öne Sürülen Bazı İddiaların Değerlendirilmesi" adlı makalede, meleklerin yardımının Kur'an'da ifade edildiği ve bizzat meleklerin yardımını konu edinen ayetler çeşitli görüşler tarafından ele alınmıştır.⁶⁰

⁵⁵ Murat Serdar, "Hristiyanlık Ve İslâm'da Meleklerin Varlık Ve Kısımları", *Bilimname*, 18/2 (Haziran 2009).

⁵⁶ Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardım Meselesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 21/3.

⁵⁷ Bekir Tatlı, "Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine -Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi-", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Mart 2010).

⁵⁸ İsrail Balcı, "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Mart 2010).

⁵⁹ Ali Çolak, "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Şubat 2012)

⁶⁰ Mustafa Hocaoğlu, "Hz. Peygamber'e Meleklerin Yardım Hususunda Öne Sürülen Bazı İddiaların Değerlendirilmesi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2012).

19. Emrullah Fatış tarafından 2013 yılında kaleme alınan “Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi” isimli makalede, bazı Kur’ân yorumcularının Bakara 2/102’de geçen Hârût-Mârût adlı kimse- nin melek olup olmadıklarını meleklerin masumiyeti bağlamında değer- lendirilerek onların melek olmasının Kur’ân’ın ruhuna aykırı olduğunu belirtmektedir.⁶¹

20. H. Sercan Koşık tarafından 2013 yılında çalışılan “Hârût ve Mârût Hakkında Tercüme Bir Risale” isim makale, Hârût ve Mârût hakkında söylenen rivâyetlerin isrâiliyyattan geldiği belirtilerek özetlenmiş ve bu ikisi hakkındaki bütün inanışlara reddiye bir tercüme risâle olarak kaleme alınmıştır.⁶²

21. Ali Parlak tarafından 2014 yılında çalışılan “Esbâb-ı Nuzûl Bağ- lamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet ve Analizi” adlı makalede, Hârût ve Mârût kıssası Kur’ân’ın bir hitap olduğu gerçeğinden yola çı- kararak ayetin asıl anlamına ulaşmak için ilk muhataplarının bulunduğu sosyal ve psikolojik çevreden yola çıkarak yeni bir yorum getirmiştir.⁶³

22. Ekrem Sarıkçoğlu tarafından 2014 yılında hazırlanan “Babil’de Hârut ve Mârut’un Melekliği Meselesi”, isimli makalede, Hârût ve Mârût’a melek denilmesi hususu Kutsal Kitaplar bağlamında incelenmektedir.⁶⁴

23. Ahmet Akmaz tarafından 2014 yılında hazırlanan “Cebrail İle Rasulullah’ın Karşılaşmasına Dair Bir Değerlendirme” isimli makalede, Cebrail’in Hz. Peygamber ile ilk karşılaşmasındaki ilk emir “oku” an- lımındaki “ikra” kelimesi ele alınmaktadır.⁶⁵

24. Emrullah Fatış tarafından 2015 yılında kaleme alınan “Melekler- de Şuur ve İrade Problemi” isimli çalışmada, meleklerin akıllı ve irade- li oldukları masum oldukları ile bağdaştırılarak Kur’ân’da Melek-İblis sahneleri ve konu ile ilgili diğer ayetler bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁶⁶

⁶¹ Emrullah Fatış, “Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi”, *Bilimname*, 24/1 (Ocak 2013).

⁶² H. Sercan Koşık, “Harut ve Marut Hakkında Tercüme Bir Risale”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araş- tırmaları Dergisi* 12 (2013)

⁶³ Ali Parlak, “Esbâb-ı Nuzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/1 (Nisan 2014).

⁶⁴ Ekrem Sarıkçoğlu, “Babil’de Hârut ve Mârut’un Melekliği Meselesi”, *Süleyman Demirel Üni- versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/33 (2014).

⁶⁵ Ahmet Akmaz, “Cebrail İle Rasulullah’ın İlk Karşılaşmasına Dair Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mart 2014).

⁶⁶ Emrullah Fatış, “Meleklerde Şuur ve İrade Problemi”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Temmuz 2015).

25. Abdullah Karaca tarafından 2015 yılında hazırlanan “Hz. Meryem’in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh” adlı makalede, Hz. Meryem’in kişiliği, hamileliği ile beraber; meleklerin Hz. Meryem’i müjdenmesi, kendisine gönderilen ruhun mahiyeti, burada kast edilenin ise Cebrail olduğu ve Cebrail’in Meryem’e insan suretinde temessül etmesi ve meleklerle Meryem arasındaki konuşma gibi konulara açıklık getirilmektedir.⁶⁷

26. Ulvi Murat Kılavuz tarafından 2015 yılında hazırlanan “İnsan mı Melek mi? Türler Arası Efdaliyet Çalışması” isimli makale, tarafların melek-insan üstünlüğü tartışmasında varlığın mahiyeti ve varlık hiyerarşisinde hangi görüşlere sahip oldukları, bu meselenin incelenmesinde akla nasıl bir rol verdikleri ele alınmıştır.⁶⁸

27. Halil Aldemir tarafından 2015 yılında hazırlanan “Vahiy Sırasında Hz. Peygamber’in Melekliye Yükselmesi Ya Da Vahiy Meleğinin Beşeriyete Bürünmesi” adlı makalede, vahiy sırasında meleğin beşer suretine bürünmesi veya Hz. Peygamber’in melekleşmesine dair teori deliller ile ortaya konulmaktadır.⁶⁹

28. Hamdi Gündoğar tarafından 2016 yılında hazırlanan “Thomas Aquinas’ta Meleklerin Mahiyeti Problemi” adlı makalede, Aquinas düşüncesinde meleklerin mahiyetini nasıl işlediği ele alınmaktadır.⁷⁰

29. Yunus Emre Gördük tarafından 2017 yılında hazırlanan “Hz. Mûsa ve Ölüm Meleği” ile İlgili Rivâyet Çerçevesinde İslam Âlimlerinin Sahîh Hâdislere Yaklaşım Tarzına Dair Bir İnceleme” isimli makalede, sahih hadislerde yer alan “Hz. Mûsâ ve Ölüm Meleği” rivâyet, İslâm âlimlerinin görüşleri çerçevesinde ele alınmaktadır.⁷¹

30. Temel Yeşilyurt tarafından 2018 yılında kaleme alınan “Kur’an’da Cin, Melek, Şeytan” isimli makalede, Kur’ân ontolojisinde varlığı kesin olarak bildirilmiş olan melek, cin ve şeytan konu edinmektedir.⁷²

⁶⁷ Abdullah Karaca, “Kur’an-ı Kerimde Hz. Meryem’in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ocak 2015).

⁶⁸ Ulvi Murat Kılavuz, “İnsan mı Melek mi? Türlerarası Efdaliyet Tartışmasına Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (Nisan 2015).

⁶⁹ Halil Aldemir, “Vahiy Sırasında Hz. Peygamber’in Melekliye Yükselmesi ya da Vahiy Meleğinin Beşeriyete Bürünmesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Ocak 2015).

⁷⁰ Hamdi Gündoğar, “Thomas Aquinas’ta Meleklerin Mahiyeti Problemi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık 2016).

⁷¹ Yunus Emre Gördük, “Hz. Mûsa ve Ölüm Meleği” ile İlgili Rivâyet Çerçevesinde İslam Âlimlerinin Sahîh Hâdislere Yaklaşım Tarzına Dair Bir İnceleme”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 4 (Kasım 2017).

⁷² Temel Yeşilyurt, “Kur’an’da Cin, Melek, Şeytan”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2018).

31. Fehmi Soğukoğlu tarafından 2018 yılında hazırlanan “Cibril Hadisinde Geçen Kıyâmet Alâmetlerinin Yeniden Değerlendirilmesi” isimli makalede, Cebrail’in insan suretine girerek sahâbîlere dinin temel noktalarını öğrettiğinden bahseden tevatür derecesine ulaşmış hadiste yer alan kıyâmet alâmetlerinden bahsedilmektedir.⁷³

32. Şuayip Karataş tarafından 2019 yılında hazırlanan “Kur’ân Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı” isimli makalede, Kur’an’ın ilk muhatapları olan Arap toplumunun melek tasavvurunun bilinmesinin Kur’ân’ın şirk ve küfür konusunda muhataplarına yönelttiği tenkitlerin daha iyi anlaşılması için kaleme alınmıştır.⁷⁴

33. Şuayip Karataş tarafından 2019 yılında “Kur’ân’da Geçen Hârut ve Mârut İsimlerinin Melekliğine Dair”, Kur’ân’da geçen Hârût-Mârût’un mahiyetine dair sorular; ayet ve mütevatir kaynaklarda bulunan rivâyetler bağlamında ele alınmıştır.⁷⁵

34. Esmâ Şimşek tarafından 2019 yılında kaleme alınan “Azrail İnancının Türk Halk Kültürüne Yansımaları” adlı makale, Azrail’in şiir, türkü, mani, atasözü, deyim ve bilmecelere konu edildiğini ve halk kültürüne nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır.⁷⁶

36. Arslan Aydın tarafından yazılan “Melekler ve İslam Akidesindeki Yeri” adlı makale, meleklerin İslâm akidesindeki yeri ve önemini; meleklerin mahiyeti ve vazifeleri çerçevesinde işlemektedir.⁷⁷

37. Yunus Eraslan tarafından 2020 yılında hazırlanan “Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâîlî-Bâtınî Düşüncede Melek İnancı” isimli makalede, İsmâîlî/Bâtınî düşüncenin melek inancı hakkında söyledikleri ilgili taraflar ve iddialar bağlamında ele alınıp değerlendirilmektedir.⁷⁸

38. Elif Bayrak Kaya tarafından 2021 yılında hazırlanan “İslam İnancında Melek Kavramı ve Minyatür Sanatındaki Yorumları” adlı makalede, İslâm sanatlarına; ayrıca minyatür sanatına melek tasvirinin özellikle dört

⁷³ Fehmi Soğukoğlu, “Cibril Hadisinde Geçen Kıyâmet Alâmetlerinin Yeniden Değerlendirilmesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018).

⁷⁴ Şuayip Karataş, “Kur’ân Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı”, *Mütefekkiri Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019).

⁷⁵ Şuayip Karataş, “Kur’ân’da Geçen Hârut ve Mârut İsimlerinin Melekliğine Dair”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019).

⁷⁶ Esmâ Şimşek, “Azrail İnancının Türk Halk Kültürüne Yansımaları”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 7/18 (Mayıs 2019).

⁷⁷ Ali Arslan Aydın, “Melekler ve İslam Akidesindeki Yeri”, *Diyanet Dergi* (Erişim 2 Ekim 2021).

⁷⁸ Yunus Eraslan, “Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâîlî-Bâtınî Düşüncede Melek İnancı”, *Kader Kalam Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2020).

büyük meleğin nasıl yansıdığı; meleklerden bahsedilen çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır.⁷⁹

39. Yunus Erarslan tarafından 2021 yılında hazırlanan “İslam Filozoflarında Melek İnancı” isimli makalede, İslâm Filozoflarının melek inancı hakkındaki görüşleri ve bu filozofların melek düşüncelerinin oluşmasındaki arka plan incelenmeye çalışılmaktadır.⁸⁰

40. Gürbüz Deniz tarafından 2021 yılında kaleme alınan “Meleklerle İman Neden Önemlidir” adlı makale, meleklerle iman hem akait kitaplarının konusu olarak hem de insan hayatında neden önemlidir meselesi Kur’ân ve Hadis bağlamında ele almıştır.⁸¹

Meleklerle ilgili makalelerin tarihine bakıldığında 1990 yılından 2021 yılına kadar toplamda 40 makale yazıldığı tespit edilmektedir. Ayrıca tarih olarak, 2015, 2019, 2021 yıllarında meleklerle ilgili çalışmaların diğer senelere göre daha yoğun olduğu tespit edilmektedir. Diğer bir husus, tezlerde alan ayrımı yapılmadığı gibi makale çalışmalarında alan ayrımı yapılmadan değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Aynı zamanda meleklerin tezlerde olduğu gibi makalelerde de Temel İslam Bilimleri, Edebiyat, Sanat olmak üzere farklı dallarda çalışıldığı tespit edilmiştir.

Meleklerle ilgili makalelerde ağırlıklı olarak; “semavî dinlerde, kutsal kitaplarda, farklı inançlarda melekler, meleklerin peygamberlere ve insanlara yardımı (ilâhi), meleklerin Hz. Âdem’in varlığına tepkisi ve yorumu, melek ve insan arasındaki efdaliyet, meleklerde şuur ve irade, Cebrail ve Cibrîl hadisi, Hârût-Mârût’un meleklığı, kıssası, mahiyeti, masumiyeti, Hz. Musa ve Azrail, meleklerin edebiyata ve şiire yansması ve özellikle melekleri Kur’ân ve Hadis bağlamında melekler” adlı konular ele alınmaktadır.

Meleklerle ilgili hazırlanan makaleler incelendiğinde, “Hârût-Mârût kıssası” ile ilgili yaklaşık altı adet makale yazılmıştır. Bu makalelerde, Hârût-Mârût’un melek olup olmadığı, masumiyetleri, kıssanın detayları, mahiyetleri üzerinde durulmuştur. Ardından Cebrail ile ilgili özellikle Cibrîl Hadisi üzerinde altı çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda, Cebrail’in

⁷⁹ Elif Bayrak Kaya, “İslam İnancında Melek Kavramı ve Minyatür Sanatındaki Yorumları”, *Mecmua* 11 (Mart 2021).

⁸⁰ Yunus Erarslan, “İslam Filozoflarında Melek İnancı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 167-190.

⁸¹ Gürbüz Deniz, “Meleklerle İman Neden Önemlidir?”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/3 (Eylül 2021).

insan suretine girmesi olayından ve Cibrîl Hadisi'nin kaynağı hakkında araştırmalar yapılmıştır. Meleklerle ilgili bağlantılı olarak meleklerin ilâhi yardımı konusunda dört adet, mahiyetleri ile ilgili dört adet, Kur'ân ve Hadis bağlamında iki adet, Hz. Âdem'e secde ve insanın yaratılışına ilk tepkileri ile ilgili iki adet, meleklerle iman ve İslâm akidesinde yerleri ile ilgili iki adet ve melek-insan arasındaki efdaliyeti ile ilgili de iki adet makale hazırlanmıştır. Bunlarla beraber farklı dinlerde melek inancı, dört büyük melek, Azrail (ölüm meleği) ile ilgili de çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

4. Meleklerle İlgili Sunulan Tebliğler

Tespit edildiği kadarıyla meleklerle ilgili çalışmaların yapıldığı zamandan bugüne kadar bir adet bildiriye rastlanmaktadır. Bu bildiri Süleyman Demirel Üniversitesinde Musa Koçar tarafından 2001 yılında "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi" adı ile sunulmuştur. Bu bildiride, Hz. Peygamberin savaşlarında meleklerin yardımı ile ilgili hususlar Kur'ân'da bazı bilgiler yer almıştır. Söz konusu bilgiler Tanrı-âlem ilişkisi çerçevesinde Kelâm ilmi açısından ele alınır incelenmiştir.⁸²

5. Meleklerle İlgili Yayınlanan Kitaplar

5.2. Akademik Eserler

1. Prof. Dr. Lütfullah Cebeci'ye ait olan 1989 yılında yayınlanan *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler* adlı kitaptır. Bu kitaba melek kavramı ve Semâvî ve bazı diğer dinlerde melek inancı ile giriş yapılmıştır. Daha sonra ise, meleklerin mahiyeti, meleklerin varlığı, meleklerin çeşitleri gibi meleklerle ilgili pek çok konu Kur'ân ve hadis eksenli ele alınmıştır.⁸³

2. Prof. Dr. Ali Erbaş tarafından 2012 yılında *Melekler Alemi: İlahi Dinlerde Melek İnancı* adı ile yayınlanmıştır.⁸⁴

3. Ali Çolak tarafından 2008 yılında *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* adı ile yayınlanmıştır.⁸⁵

4. Prof. Dr. Bekir Tatlı tarafından 2015 yılında kaleme alınan *Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* adlı kitapta, Cibrîl'in Hz. Peygamber'e

⁸² Koçar, "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi", 57.

⁸³ Cebeci, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Melekler*.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. 7. dipnot.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. 8. Dipnot.

insan suretinde gelerek iman, ihsan gibi sorular sormasından bahsedilen Cibrîl Hadisi olarak nakledilmiştir. Günümüze gelindiğinde bu hadisin kaynağı konusunda şüpheler oluşmaya başlamış, bu nedenle çalışmada, hadisin bütün tarikleri ele alınıp incelenmiş ve bunun İslâm düşüncesine yansımaları ele alınmıştır.⁸⁶

5. Prof. Dr. İsrâfil Balcı'ya ait olan 2019 yılında yayınlanan *Hız. Peygamberin Savaşlarda İlahi Yardımı* adlı kitapta, meleklerin savaşlardaki yardımlarının mahiyeti konu ile ilgili getirilen yorumlar ve değerlendirmeler üzerinde durularak konuya açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.⁸⁷

6. Prof. Dr. Kamil Güneş tarafından 2020 yılında kaleme alınan *Meleklerle İman* adlı kitapta, melek, cin ve şeytan kavramları Kur'ân ekseninde ele alınmış ve bulara dair çeşitli konular incelenmiştir. Kitabın ilk bölümünde, meleklerin varlığı, mahiyeti, özellikleri, çeşitleri, görevleri, inananlarla melekler arasındaki münasebetler, meleklerle inanmanın faydaları gibi başlıklar altında melekler incelenmiştir.⁸⁸

7. Prof. Dr. Lütfullah Cebeci'ye ait olan 2021 yılında basılan *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melek, Cin, Şeytan* adlı kitapta, melekler, cinler ve şeytanlar ilgili başlıklar altında ele alınmıştır. Kitabın birinci bölümünde Kur'ân'a göre melek kavramı açıklanmış ve diğer bazı dinlerde melek inancı başlığı altında, Yahudilik, Hristiyanlık, Zerdüştlük ve Hinduizm'de melek kavramına kısaca değinilmiştir. İkinci bölümü ise meleklerle ilgili diğer başlıklara ayrılmış olup kitabın iki, üç ve dördüncü bölümlerde ise meleklerle ilgili konular çeşitli başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır.⁸⁹

Meleklerle ilgili 1989'dan günümüze kadar içerik ve yöntem olarak akademik üslûp ile yazılan meleklerle ilgili sekiz kitap çalışması tespit edilmiştir. Bunların dışında meleklerle ilgili akademik olmayan pek çok kitaba da rastlanmaktadır.

5.2. Akademik Olmayan Eserler

1. İsmail Hakkı Zeyrek, *Fizik Ötesi ve İnsan: Melek, Cin, Ruh, Sihir, Tılsım, Kehanet, Dua*

2. Mehmet Şeker, *Melekler ve Cinler*

⁸⁶ Bekir Tatlı, *Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (Ankara: TDV Yayınları, 2015).

⁸⁷ İsrâfil Balcı, *Hız. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardımı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014).

⁸⁸ Kamil Güneş, *Meleklerle İman* (Ankara: DİB Yayınları, 2020).

⁸⁹ Lütfullah Cebeci, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Melek-Cin-Şeytan* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020).

3. Mehmet Yaşar Soyalan, *İnsan: Meleklerden Yüce Şeytandan Alçak*
4. Özkan Öze, *Melekleri Merak Ediyorum*
5. Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsan Üstü: Ruh, Melek, Cin, İnsan*
6. Ahmet Kalkan, *Melek, Cin ve Şeytan*
7. Ahmet Tomar, *Melek ve İnsan*
8. Duran Kömürcü, *Cin Şeytan Melek*

Bu sekiz kitap incelendiğinde, meleklerle ilgili içeriklerin bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik üslûp dikkate alınmadan yazıldığı görülmüştür. Makalede değinilmeyen eserlerde mevcuttur. Örnek göstermek amacıyla bu kadarı ile yetindik.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanından sonra açılan İlahiyat Fakültelerinde Kelâm alanında çalışmaların yapılmaya başlanmasından günümüze kadar meleklerle ilgili beşi doktora tezi olmak üzere yirmi altı adet yüksek lisans tezi, kırk adet makale, bir sempozyum bildirisi ve içerik olarak bilimsel araştırma yöntemleri dikkate alınarak hazırlanan yedi adet akademik kitap olduğu görülmektedir. Yukarıda sıralanan bu veriler dışında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Yapılan tezler ve makaleler özelinde meleklerin alanının sadece Sosyal Bilimler olmadığı aynı zamanda Eğitim Bilimlerinin de konusu olduğu tespit edilmektedir. Sosyal Bilimlerde içerisinde de Kelâm, Felsefe, Hadis, Tefsir ve Sanat Tarihi bilim dallarında çalışılmıştır.

Çalışmalar içerik ve metot olarak incelendiğinde ise alan bazında farklılıklar görülmüştür. İçerik olarak, Temel İslam Bilimlerinde melekler tanımlanmaya çalışılırken Eğitim ve Sanat alanında yapılan çalışmalarda melek inancının sanat eserlerine nasıl yansıdığı; melek algısı üzerinden değerlendirilmiştir. Metot olarak, Sosyal Bilimlerde, dokümantasyon, literatür taraması, betimleme, tasvir yöntemleri kullanılırken; Eğitim Bilimlerinde ise anket, soru-cevap, ölçme ve değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır.

Hazırlanan tezler, makaleler ve kitapların başlıklarına bakıldığında kelâmın dönem olarak geçirdiği evrelerin etkisiyle tarihler dikkate alındığında sınırlandırmalara gidildiği görülmektedir. Özellikle başlıklarda Kur'ân ve Hadis, İslâm'da, Hristiyanlıkta şeklinde sınırlandırılma yapılmıştır.

Meleklerle ilgili sayı olarak çalışmaların fazla olduğu görülse de, çalış-

malar incelendiğinde meleklerin bütünüyle her çalışmanın konusu olmadığı, bazen de bütünüyle bir çalışmanın konusu olduğuna rastlanılmıştır. Böylece bundan sonra yapılan çalışmalarda, meleklerle ilgili daha önce yapılan çalışmaların değerlendirilmesi ile konu ile ilgili yeni başlıklar ele alınabilir. Bu nedenle bilgi tekrarından kaçınılmış olacaktır. Melekler aynı zamanda günümüz bilim ve teknolojisi düşünülerek çalışıldığında konu farklı bir boyutta ele alınacaktır.

Kaynakça

- Ak, Ahmet. "Mâturîdî ve Mâturîdîlik ile İlgili Türkçe Akademik Çalışmaların Değerlendirilmesi". *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 390-398.
- Akmaz, Ahmet. "Cebrail İle Rasulullah'ın İlk Karşılaşmasına Dair Bir Değerlendirme". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mart 2014), 49-74.
- Aldemir, Halil. "Vahiy Sırasında Hz. Peygamber'in Melekiyete Yükselmesi Ya Da Vahiy Meleğinin Beşeriyete Bürünmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Ocak 2015), 17-26.
- Antâkî, Muhammed Kanbûr. "Melek ve Cin Risalesi". çev. Durmuş Özbek. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Eylül 1998), 87-110.
- Ateş, Süleyman. *Kurân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri*. 12 cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.
- Ayaz, Adnan. *Fârâbî'nin Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Aydın, Ali Arslan. "Melekler ve İslam Akidesindeki Yeri". *Diyanet Dergi*. Erişim 2 Ekim 2021. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=26640>.
- Aydın, Fuat. "Nâmûs/Nomos Cebrâil mi Tevrat mı?: 'Bed'ül-vahy' Hadisindeki Nâmûs Kavramı Üzerine". *Dîvân İlmi Araştırmalar* 2/15 (2003), 53-85.
- Azimli, Mehmet. "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 21/3 (2010), 172-183.
- Bal, Mehmet. *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan "Melek ve Ahiret İnancı" Adlı Ünitenin Kazanımlarını, Elde Etme Düzeyleri ile Korkuları ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Balcı, İsrail. *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardımı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

- Balci, İsrail. "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Mart 2010), 81-135.
- Bayrak Kaya, Elif. "İslam İnancında Melek Kavramı ve Minyatür Sanatındaki Yorumları". *Mecmua* 11 (Mart 2021), 168-191.
- Bayram, Enver. "Kur'an'da Cebrâil (A.s)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Mayıs 2013), 30-57.
- Biçer, Ramazan. "Türkiye'de Kelâm ve İslam Mezhepler Tarihi Araştırmaları". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2012), 1-10.
- Biçer, Ramazan. "Türkiye'de Yapılan Kelâm Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 313-343.
- Bingül, Mahmut. *Hâdisler Bağlamında Hz Peygamber İle Cebrâil Arasındaki Birliktelik*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Budak, Mine. *Kur'an-ı Kerim'de Geçen Harut Marut Kıssasının Sihir ve Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Değerlendirilmesi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'an'ı Kerim'e Göre Melek-Cin-Şeytan*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Melekler*. Kayseri: İstişare Yayınevi, 1989.
- Çelik, Ömer. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere, Hususi Bütün Mü'minlere Umûmî Yardımları". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005), 63-87.
- Çetin, Rabiye. "Kuruluşundan Günümüze Türkiye'nin Kelâm Birikimi: Ankara İlahiyat Örneği". *Kader Kelâm Araştırmaları Dergisi* 18/2 (2020), 397-431.
- Çolak, Ali. *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Çolak, Ali. *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*. Ankara: Afsar Matbaası, 2012.
- Çolak, Ali. "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/1 (Şubat 2012), 35-71.
- Deniz, Gürbüz. "Meleklerle İman Neden Önemlidir?" *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/3 (Eylül 2021), 537-547.
- Eraslan, Yunus. "Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâilî-Bâtınî Düşüncede Melek İnancı". *Kader Kelâm Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2020), 210-236.
- Eraslan, Yunus. "İslam Filozoflarında Melek İnancı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 167-190.

- Erbaş, Ali. *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Erbaş, Ali. "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 107-128.
- Erbaş, Ali. *Melekler Alemi: İlâhi Dinlerde Melek İnanıcı*. İstanbul: BSR Yayın Grubu, 2012.
- Fatış, Emrullah. "Meleklerde Şuur ve İrade Problemi". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Temmuz 2015), 785-806. <https://doi.org/10.18317/kader.77689>.
- Fatış, Emrullah. "Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi". *Bilimname* 24/1 (Ocak 2013), 135-152.
- Gördük, Yunus Emre. "Hz. Mûsa ve Ölüm Meleği" ile İlgili Rivâyet Çerçevesinde İslam Âlimlerinin Sahîh Hâdislere Yaklaşım Tarzına Dair Bir İnceleme". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 4 (Kasım 2017), 193-212.
- Gündoğar, Hamdi. "Thomas Aquinas'ta Meleklerin Mahiyeti Problemi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık 2016), 7-19.
- Güneş, Kamil. *Meleklerle İman*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- Güngör, Haydar. *Hadislerde Cibril*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Gürbüz, Ahmet. *Mâtürîdî'nin Melek Cin ve Şeytan Anlayışı*. Isparta: Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Hocaoğlu, Mustafa. "Hz. Peygamber'e Meleklerin Yardımı Hususunda Öne Sürülen Bazı İddiaların Değerlendirilmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2012), 55-98.
- Kahraman, Fazilet. *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinde Allah, Melek, Cennet ve Cehennem Kavramlarını Anlama Düzeyi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kamalı, Nuri. *İslam İnançına Göre Melek*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Karaca, Abdullah. "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ocak 2015), 55-76.
- Karadaş, Cağfer. "Günümüz Türkiye'sinde Kelam İlimi". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 129-151.
- Karakeçi, İbrahim Halil. *Tefsir Kaynaklarında Hârût-Mârût'la İlgili Yer Alan Rivayetlerin Tahlili*. Malatya: Malatya İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Karataş, Şuayip. "Kur'ân Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019), 101-122.
- Karataş, Şuayip. "Kur'ân'da Geçen Hârut ve Mârut İsimlerinin Meleklığıne Dair". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1782-1789.
- Karataş, Şuayip. *Kur'ân'ın Konusu Olan Melekler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kedici, P. Sema. *Türk Sanatında Melek Tasvirleri (Sanat Eğitiminde Bir Uygulama Modeli)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Keleş, Zafer. *Yahudilik'te Melek İnancı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Keskin, Hasan. "Kur'an'da Meleklerin Hz. Adem'e Secdesinin Yorumu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 107-126.
- Kilavuz, Ulvi Murat. "İnsan mı Melek mi? Türlerarası Efdaliyyet Tartışmasına Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (Nisan 2015), 1-32.
- Koçar, Musa. "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi". *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*. 57-68. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Koşık, H. Sercan. "Harut ve Marut Hakkında Tercüme Bir Risale". *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 12 (2013), 141-153.
- Kurt, Hasan. *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Özalan Sarıoğlu, Işıl. *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Özbek, Durmuş. "Bugünkü Semâvi ve İlâhi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1990).
- Öztürk, Zeynep. *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Pak, Zekeriya. "İnsanın Yeryüzündeki Varlığına Meleklerin İlk Tepkisi (Bakara 2/30'daki İfade Üslubu İle İlgili Farklı Bir Yorum Denemesi)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Mayıs 2007), 53-76.
- Pakyüz, Ayla. *smanlı Minyatüründe Melek İmgesi (16. yüzyıl Sonuna Kadar Melek Fiğürüne İkonografik Bir Bakış Denemesi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları, Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ts.

- Parlak, Ali. "Esbâb-ı Nuzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/1 (Nisan 2014), 1-16.
- Pehlivan, Gülçin. *Kappadokia Kaya Kliselerindeki Melek Tasvirleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. "Babil'de Hârut ve Mârut'un Melekliği Meselesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/33 (2014), 141-146.
- Selvi, Ali Cahit. *Türk İslâm Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Divânları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Semiz, Esra. *İlköğretim 7. Sınıf Müfredatındaki (2007) "Melek ve Ahiret İnancı Ünitesinin İşlenişi*. İstanbul: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Serdar, Murat. "Hristiyanlık Ve İslâm'da Meleklerin Varlık Ve Kısımları". *Bilimname 2/* (Haziran 2009), 139-164.
- Serdar, Murat. "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrael, Mikail, İsrâfil, Azrail)". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 227-245.
- Soğukoğlu, Fehmi. "Cibril Hadisinde Geçen Kıyamet Alametlerinin Yeniden Değerlendirilmesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018), 119-133.
- Şeyran, Merve Beyza. *Klasik Türk Şiirinde Melek Düşüncesi*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Şimşek, Esmâ. "Azrail İnancının Türk Halk Kültürüne Yansımaları". *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 7/18 (Mayıs 2019), 11-26.
- Tatlı, Bekir. *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Tatlı, Bekir. *Hadis Tekniği Açısında Cibril Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Tatlı, Bekir. "Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine -Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi-". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Mart 2010), 67-85.
- Temekoğlu, Ezgi. *İstanbul Topkapı Sarayı İle Türk ve İslam Eserlerinin Müzesi'nde Bulunan Siyer-i Nebi Yazmalarına Ait Minyatürlerdeki Melek Tasvirleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yeşilyurt, Temel. "Kur'an'da Cin, Melek, Şeytan". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2018), 9-21.
- Yıldırım, Enbiya. "Hz. Musa'nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivayetin Tah-

lili-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Aralık 2009), 21-37.

Yılmaz, Mustafa Selim. "Türkiye'de Kelâm İlmine Dair Sempozyumlar: Genel Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 345-388.

Yüksel, Cem. *İslam Tasvirlerinden Örneklerle Melek İkonografisi (X.II.-XV. Yüzyıl)*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

